

İPM | IPC
İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ KAMPUSU
ISTANBUL POLICY CENTER
AT SABANCI UNIVERSITY

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASI TÜRKİYE: ELİTLER KUTUPLAŞMA HUSUSUNDA KUTUPLAŞINCA

SENEM AYDIN-DÜZGİT
EVREN BALTA

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASI TÜRKİYE: ELİTLER KUTUPLAŞMA HUSUSUNDA KUTUPLAŞINCA

SENEM AYDIN-DÜZGİT
EVREN BALTA

Haziran 2017

Senem Aydın-Düzgit, Sabancı Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul Politikalar Merkezi Kıdemli Uzmanı ve Araştırma ve Akademik İlişkiler Koordinatörü.

Evren Balta, Yıldız Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

İstanbul Politikalar Merkezi Hakkında

İstanbul Politikalar Merkezi (İPM) demokratikleşmeden iklim değişikliğine, transatlantik ilişkilerden çatışma analizi ve çözümüne kadar, önemli siyasal ve sosyal konularda uzmanlığa sahip, çalışmalarını küresel düzeyde sürdüren bir politika araştırma kuruluşudur. İPM araştırma çalışmalarını üç ana başlık altında yürütmektedir: İstanbul Politikalar Merkezi-Sabancı Üniversitesi-Stiftung Mercator Girişimi, Demokratikleşme ve Kurumsal Reform, Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk. İPM, 10 yılı aşkın süredir, karar alıcılara, kanaat önderlerine ve paydaşlara uzmanlık alanına giren konularda tarafsız analiz ve yenilikçi politika önerilerinde bulunmaktadır. Sabancı Üniversitesi'nin önemli araştırma kurumlarından olan İPM akademik çalışmaları da desteklemektedir. Merkez, genç akademisyen ve politika araştırmacılarına çeşitli programları aracılığıyla olanaklar sunmaktadır.

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye'de, halkın ve elitlerin, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra şiddetlenen kutuplaşma dereceleriyle ilgili çok sayıda tartışma ve çekişme yaşanmaktadır.[1] Bu raporda, siyasi kutuplaşma üzerine elitlerin görüşlerine odaklanılarak Türkiye'de kutuplaşmanın nedenleri ele alınmaktadır. Bu rapor Türkiye'de halkın kutuplaşma düzeyinin ölçülmesi yerine, Türkiye'nin elitlerinin, ülkedeki artan kutuplaşma iddialarına yönelik görüşlerini incelemektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'deki kutuplaşma konusunda, belirli siyasi elitlerle gerçekleştirilen kapalı bir çalıştayın ve derinlemesine nitel görüşmelerin sonuçları ele alınmaktadır. Raporda, Türkiye'nin elitlerinin, ülkede kutuplaşmanın olup olmadığı konusunda dahi fikir birliğine varamayacak kadar kutuplaşmış oldukları iddia edilmektedir. Çalıştay ve görüşmelerde edinilen, özellikle kutuplaşma nedenleri olarak ileri sürülenler ile kutuplaşmayla mücadeleye yönelik olası çözümlere dair bilgilerden yararlanılarak, Türkiye'de toplumsal uzlaşmanın sağlanması umuduyla bazı politika önerileri sunulmaktadır.

1 Bu siyaset raporu, İstanbul Politikalar Merkezi'nin Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Programı tarafından yürütülen Darbe Girişimi Sonrası Çatışma Çözümü ve Demokrasi Fırsatları Projesi'nin bir ürünüdür.

GİRİŞ

Halk arasındaki kutuplaşma, seçmenlerin, toplumsal ve siyasi konulara yönelik tutumlarında partici siyaset ekseninde, ciddi bölünmüşlük içinde olmasını ifade etmektedir. Türkiye'de son yıllardaki kutuplaşmaya ilişkin çok sayıdaki tartışma, 15 Temmuz darbe girişimi yüzünden daha da şiddetlenmiştir. Türkiye nüfusunun halihazırda, ekonomi politikası, demokrasi, laiklik ve dış politika alanları da dâhil olmak üzere siyasi ve kültürel birçok konuda, her zamankinden daha fazla kutuplaştığına dair literatürde gittikçe güçlenen bir fikir birliği söz konusudur. Yükselen popülizmden, medyadaki taraftarlığa kadar çok sayıda etkenle ilintili olan bu kutuplaşma dalgasının; yetkilerin merkezde toplanmasını kışkırtan siyasi tıkanıklıklardaki artış; ekonomik, sosyal ve demografik gidişata ayak uydurma becerisinin azalması; toplumsal ve siyasal hoşnutsuzluğun artması[2] ve ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkiler gibi önemli sonuçları bulunmaktadır.[3]

Bu raporda, siyasi kutuplaşma elit görüşleri üzerinden ele alınmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de *elitlerin ve/veya halkın kutuplaşma düzeyinin* ölçülmesi yerine Türk elitlerinin, ülkedeki artan kutuplaşma iddialarını nasıl gördüğü incelenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'deki kutuplaşma konusunda, belirli siyasi elitlerle gerçekleştirilen kapalı bir çalıştayın ve derinlemesine nitel görüşmelerin sonuçları ele alınmaktadır. "15 Temmuz Sonrası Kutuplaşma, Mutabakat ve Demokrasi" başlıklı kapalı çalıştay; akademi, düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve medyadan öne çıkan temsilcilerin oluşturduğu 24 kişilik katılımcı grubuyla, 17 Ocak 2017 tarihinde İstanbul Politikalar Merkezi'nde (İPM) gerçekleştirilmiştir. Ankara'da 4-5 Ocak 2017 tarihlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP) üyesi sekiz milletvekili ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) üyesi bir eski milletvekili ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.[4]

2 Joan Esteban ve Debraj Ray, "Linking Conflict to Inequality and Polarization," *The American Economic Review* 101, no. 4(2011): 1345-1374

3 Keefer Philip ve Stephen Knack, "Polarization, Politics and Property Rights: Links between Inequality and Growth," *Public Choice*, no. 111 (2002): 127-154.

4 Çalıştay ve görüşmeler, Darbe Girişimi Sonrası Çatışma Çözümü ve Demokrasi Fırsatları Projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Partinin eski milletvekillerinden biri haricinde, iletişime geçilen MHP üyesi milletvekilleri görüşme yapmayı kabul etmemişlerdir.

TÜRKİYE KUTUPLAŞMIŞ MIDIR?

Türk toplumu, Türk parti sisteminde de yansımalarının bir ölçüde görülebileceği üzere, uzun süredir etnik ve laik-muhafazakâr hattı üzerinden ilerleyen keskin bir bölünmüşlük içindedir. Araştırmalar, partici sınırlardaki toplumsal mesafe büyümeye devam ederken son yıllarda siyasi partilerin, ahlaki ve kültürel konularda birbirlerinden daha açık bir şekilde ayrışmakta olduğunu ve bunun da Türkiye'de, partilerin dayattığı siyasal ve toplumsal kutuplaşma düzeylerinde artışa işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği'nin 2016 yılında yaptığı "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları" araştırmasında, parti politikaları temelinde yüksek düzeyde toplumsal kutuplaşma olduğu tespit edilmiştir. Farklı siyasi parti yanlısı seçmenler arasındaki toplumsal mesafeyi ölçmek için araştırmada tüm katılımcılara, kendilerine en uzak hissettikleri partinin hangisi olduğu sorulmuştur. AKP seçmenlerinin yaklaşık yüzde 65'i, kendi dünya görüşlerine en uzak partinin HDP olduğunu belirtirken, ana muhalefet partisi CHP seçmenlerinin yüzde 61'i bu soruya AKP yanıtını vermiştir. Araştırma, katılımcıların yüzde 78'inin, kendilerine en uzak gördükleri partiye oy verenlerle iş yapma fikrini; yüzde 74'ünün de çocuklarının, o partiyi destekleyen ailelerin çocuklarıyla oynamaları fikrini reddettiğini göstermiştir.[5] Bu sonuçlar, Türkiye'de hem siyasette hem de günlük hayatta kendini birçok şekilde gösteren, derin ve kapsamlı bir siyasi husumeti gözler önüne sermektedir.

Türkiye'deki kutuplaşma konusundaki görüşler üzerine yapılan araştırmalar da Türk halkının, ülkede kutuplaşmanın olduğu yönündeki argümanlara katıldığını göstermektedir. Kadir Has Üniversitesi tarafından yapılan Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması'nın Ocak 2017 tarihinde açıklanan sonuçlarına göre, Türk halkının yüzde 61,7'si ülkenin kutuplaştığını düşünmektedir. Böyle düşünenlerin yüzde 47,6'sı kutuplaşmayı, laik-muhafazakâr bölünmenin dayattığına; yüzde 21,9'u kutuplaşmanın, sağ-sol ayrışmasının bir sonucu olduğuna; yüzde 15,2'si de kutuplaşmanın, ülkedeki Doğu-Batı bölünmesinin bir yansıması olduğuna inanmaktadır.[6]

Nitekim, sayıları az da olsa güncel araştırmalar, halkın yüksek düzeyde kutuplaşmasının, ülkenin yaygın bir gerçeği olduğuna ve halkın büyük bir çoğunluğunun da durumun gerçekten böyle olduğuna inandığına işaret etmektedir.

5 Emre Erdoğan, "Turkey: Divided We Stand," *GMFUS*, 12 Nisan 2016, erişim: 20 Şubat 2017, http://www.gmfus.org/publications/turkey-divided-we-stand.

6 Özge Özdemir, "Muhafazakar Kesim Kutuplaşmaya Nasıl Bakıyor?" *BBC*, 27 Ocak 2017, erişim: 20 Şubat 2017, http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38667730.

KUTUPLAŞMAYI DAYATAN NEDİR?

Elitlerin kutuplaşması ve popülizm

Bazı akademisyenler, halkın kutuplaşmasının ardındaki en önemli etkenlerden birinin, elitlerin kutuplaşması olduğunu savunmaktadır. Seçmenler kutuplaşmaya meyletse dahi, kendi haline bırakıldığında süreç, yavaş ve aksak ritimde ilerlemektedir. Öte yandan elitlerin kutuplaşması, partiler arasındaki farkları seçmenlerin zamanla daha fazla görmelerine yol açarak halkın siyasi karar alma mekanizmaları üzerinde büyük bir etkiye sahip olabilmektedir.[7] Mevcut literatür, kutuplaşmış siyasi ortamların, vatandaşların siyasi karara varma süreçlerini temelden etkileyebileceğini göstermektedir. Elitler fazlasıyla kutuplaştığında, görüşleri üzerinde parti tutumlarının etkisi şiddetlenen vatandaşlar, karar verirken somut "gerçeklere" daha az, "partici duruşlara" daha fazla itibar etmeye başlamaktadır.[8] Bu nedenle elitlerin kutuplaşması, vatandaşların alternatif görüşlere açık olma becerilerini zayıflatma eğilimi göstermekte ve dolayısıyla, yerleşikleşmiş, sağlıklı işleyen bir demokrasinin anahtarı olan, çeşitlilik içeren siyasi mücadeleye elverişli kamusal alanı daraltmaktadır.

Elitlerin kutuplaşmasının, halkın kutuplaşmasına nasıl yol açtığının açıklanmasında popülizmin rolü belirleyicidir. Popülizm, düşman kimlikler yaratma yoluyla duygulara ve değerlere hitap eden monist ve ahlakçı bir ideolojidir. Cas Mudde, popülizmi, "toplumu, kendi içinde türdeş ve birbirine düşman iki grup –'namuslu halk' ve 'yozlaşmış elitler'- olarak değerlendiren ve siyasetin, '*volonté générale*' yani halkın genel iradesinin bir ifadesi olması gerektiğini savunan bir ideoloji" olarak tanımlamaktadır.[9] Dünyayı ve siyaseti ikiye bölünmüş karşıtlıklar üzerinden okuyan, temel siyasi stratejisini bu karşıtlıkları güçlendirmek üzerinden kuran bu siyasi tutum, nihayetinde kutuplaşmış bir siyasi kültüre de yol açacaktır.[10] Popülist partiler, seçmenlerine, açık ve dışlayıcı mesajlar verir ve seçmen de kendini peyderpey, toplumdaki muhtelif "Öteki(ler)"i karşısında, daha anlaşılır biçimde ayırt edilebilir kategoriler üzerinden tanımlar. Özellikle de toplum bünyesinde kuvvetli dini ve etnik ayrışmalar mevcut ise; söz konusu farklılıkları, büyük grubun kimliğine karşı varoluşsal tehditlerin kaynağı olarak tanımlayıp kullanma yönünde popülist politikacıların daha fazla fırsatı olur.

Popülist liderlerin toplumsal kutuplaşmayı tırmandırmalarının aracı, yalnızca söylemleri değil, denetim ve denge mekanizmalarına ve azınlık haklarının korunmasına öncelik veren bir sistemin aksine, halk oylamaları gibi çoğunlukçu araçların kullanımına dayanan otoriter yönetişim biçimleridir. Toplumsal kutuplaşmanın halihazırda var olduğu bir ülkede, otoriter eğilimler de teşvik edilir görünmektedir.[11] Güçlü liderlikle bir araya gelecek otoriter yönetim, kırılması gittikçe zorlaşacak bir popülist yönetim kısır döngüsünün inşa edilmesi ile sonuçlanacak olan kutuplaşmanın daha da kızıştırılması riskini göze alabilir.

Bu anlatılanlar çerçevesinden Türkiye örneğine bakıldığında, Adalet ve Kalkınma Partisinin benimsediği sağ popülizmin özellikle 2011 yılından beri yükselmesinin, Türk toplumundaki artan kutuplaşmada payının bulunduğu söylenebilir. Hakiki "halk iradesinin" "sözcüsü" olarak AKP ve liderinin, muhalefet ile özdeşleştirilen "elitlerin" karşısında gösterildiği bu "halka" karşı "elitler" dayatması, toplum genelinde ikici bir dünya görüşünün beslenmesine hizmet etmiştir. Çoğunlukçuluğun da tercih edilen yönetişim üslubu olduğu koşullarda, muhalefettekiler, sadece siyasi söylemlerle değil, aynı zamanda temel hak ve özgürlüklerin kullanılacağı demokratik alanın sınırlandırılmasıyla da yok sayılmıştır.

Yapısal nedenler

Yine de artmakta olan ideolojik mesafe, sadece particiliğe bağlanamaz. Kültür savaşı (*Kulturkampf*) anlatısı, siyasetin giderek dindar bir ahlaki görüşe sahip kültürel muhafazakârlar ile laik görüşlü kültürel ilerlemeciler arasında iki farklı değerler kampına bölündüğünü addetmektedir. Popülist siyasi hareketler de bu anlatıyı kullanmaktadır. Siyasal analistler ise, kültürel değer sistemlerinin farklılaşmasının siyasi kutuplaşmanın dünya genelinde serpilmesine neden olduğunu ve değerler üzerinden ilerleyen sağ popülizme elverişli

7 Morris P. Fiorina ve Samuel J. Abrams, "Political Polarization in the American Public," *Annual Review of Political Science* 11 (2008): 563-588.

8 James N. Druckman, Erik Peterson ve Rune Slothuus, "How Elite Partizan Polarization Affects Public Opinion Formation," *American Political Science* 107, no.1 (2013): 57-79.

9 Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist," *Government and Opposition* 39 (2004): 542.

10 Cas Mudde. "The Problem with Populism," *theguardian,* 17 Şubat 2015, erişim: 20 Şubat 2017, https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/feb/17/problem-populism-syriza-podemos-dark-side-europe.

11 Marc J. Hetherington ve Jonathan D. Weiler, *Authoritarianism and Polarization in American Politics* (New York: Cambridge University Press, 2009).

bir zemin sağladığını iddia etmektedir.[12] Türkiye örneğinde, ülke genelinde siyasi manzarayı, büyümekte olan bir *Kulturkampf*'ın tayin ettiği iddia edilmektedir. Diğer bir deyişle Türk seçmenler, toplumdaki "sosyo-kültürel açıdan" daha "liberal ve laik" sınıflar ile daha "dindar muhafazakâr" kitleler arasında, değerler temelinde bölünmüş görünmektedir.[13] Bu bölünme onlarca yıldır mevcut olsa da, siyasetin merkezinde olması halinin, özellikle 2007 genel seçimlerinden sonra önemli ölçüde arttığı yaygın kabul görmektedir.[14] Son dönemlerde kültürün ve değerlerin esasen eğitsel, kuşaksal ve iktisadi etkenlerle ilişki içerisinde belirlendiğine yönelik vurgu artmıştır. Oy verme davranışındaki temel etkilerden birinin, kültür değil, kültürü ve değerleri de belirleyen eğitim düzeyi olduğuna dair çok sayıda kanıt mevcuttur. Geçtiğimiz on yılda, kuşaklar arasındaki ideolojik farklılıklar da çoğalmıştır: Genç kuşaklar daha ilerlemeci ve daha az kutuplaşmışken, eski kuşaklar daha muhafazakâr ve kutuplaşmış haldedir. Bu açıdan bakıldığında kutuplaşma düzeyi eğitsel, kuşaksal ve iktisadi faktörler ile ilişki içinde belirlenmekte ve bu faktörler kutuplaştırıcı söylemin kabul edilebilirliğine de doğrudan bir etki yapmaktadır.

Kurumsal nedenler

Siyasi kutuplaşmanın kurumsal nedenleri de bulunmaktadır. Seçimler, demokratik toplumun en önemli kurumları olduğu kadar, toplumu kutuplaştırıcı etkiye de sahiptir. Toplumun, yeni mutabakat yolları oluşturup geliştirmesine zaman tanımadan sürdürülen seçim sathı maili, nihayetinde kutuplaşmayı artırır. Bu durum, özellikle seçeneklerin ak ve kara olarak sunulduğu referandum tarzı halk oylamaları için geçerlidir. Ayrıca, "siyasi partiler, halk oylamalarına seçim muamelesinde bulunmayı tercih ettiklerinde seçmen temayüllerinin güçlenmesi ve partici oy kullanmanın hâkim olması daha muhtemeldir".[15] Son beş yıl boyunca Türkiye, 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi ve yerel seçimlere ilaveten 2015 yılındaki iki genel seçime katlanmış olup 2017 yılında başkanlık sistemine geçiş için halk oylamasına gitmiştir. Dolayısıyla Türkiye örneğinde seçim kampanyaları, son beş yılda ülkenin siyasi hayatının daimî vaziyeti haline gelmiştir. Bu da siyasi tartışmaların yüksek şiddette devam etmesine ve partici çizgilerdeki sert bölünmelerin pekişmesine katkıda bulunmuştur.

Siyasi kutuplaşmanın diğer bir kurumsal nedeni, kamu kurumlarındaki yıpranmadır. Kurumların, toplumun üyeleri arasında köprüler kurması gerekir. Zaten kutuplaşma (ve popülizm), yargı organları gibi asli demokratik kurumların particilerin şiddetli eleştirilerine mahal verebilmekte ve bu nedenle, söz konusu kurumların güvenilirliği ve meşruiyeti zedelenebilmektedir. Devlet kadrolarına partici atamaların yapılması da ilgili kurumların güvenilirliğinin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Uzlaşma sağlayıcı kurumların yıpranması da siyasi kutuplaşmayı keskin bir şekilde artırmaktadır. Örneğin, Kadir Has Üniversitesi'nin araştırması, halkın genelinde kurumlara duyulan güven hızla azalırken Türk vatandaşlarının ortaklaşa güven duyduğu bir kurumun bulunmadığını göstermektedir. Vatandaşların yüzde 49,4'ünün güven duyduğunu söylediği Cumhurbaşkanlığı, Türkiye'de en çok güvenilen kurumdur. Daha önceleri, en çok güvenilen kurumun hep Türk ordusu olduğu saptanmaktayken; 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türk ordusuna duyulan güven de zayıflamıştır. 2015 yılında, en çok orduya güvenenlerin oranı yüzde 62,4 iken, 2016 yılında bu oran yüzde 47,4'e gerileyerek orduyu, polisle birlikte ikinci sıraya yerleştirmiştir.[16] Araştırmalar Türkiye'de yaygın bir biçimde her kesimden insanın güvendiği bir kurumun kalmadığını ve/veya bu kurumlara duyulan güven duygusunun aşındığını göstermektedir.

Medyanın Kutuplaşması

Hane halkının takriben yarısında internet erişiminin bulunduğu ve geleneksel medya kaynaklarının hükümet tarafından giderek daha fazla susturulduğu Türkiye'de son yıllarda sosyal medya, hem temel haber ve bilgi kaynağı hem de vatandaşların önemli bir kesimi için siyasi tartışmaya elverişli bir kamusal platform haline gelmiştir. Fakat dünya genelinde, medya kaynaklarındaki yaygınlaşmanın, kamusal tartışmaları derinleştirmek yerine kutuplaşmayı artırdığına dair çok miktarda bulgu mevcuttur.[17] Kitle iletişim araçlarının, beraberinde mutabakatı getirmeye ve kutuplaşmayı azaltma eğilimi gösterdiğine dair uzun süredir ileri sürülen savın aksine, yeni medyanın (sosyal medya, kablolu TV vb.) insanların sadece kendilerine benzer düşüncelere sahip insanlarla etkileşimde bulunmasına olanak sağladığı ve böylece söz konusu kanallardan edindikleri siyasi görüşlerin, sıklıkla kendilerininkiyle aynı doğrultuda olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla yeni medya, bireylerin kendi ideolojileri ile zaten

12 Michael E. Sobel ve Ted Mouw, "Culture Wars and Opinion Polarization: The Case of Abortion," *American Journal of Sociology* 106, no. 4 (2001): 913-943.

13 Ersin Kalaycıoğlu, "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010," *South European Society and Politics* 17, no. 1 (2012): 1-22.

14 a.g.e.

15 Ece Özlem Atikcan ve Kerem Öge, "Referendum Campaigns in Polarized Societies: The Case of Turkey," *Turkish Studies* 13, no. 3 (2012): 449.

16 Kadir Has Üniversitesi. http://www.khas.edu.tr/en/news/256.

17 Cass R. Sunstein, *Going to Extremes: How like Minds Unite and Divide* (Oxford: Oxford University Press, 2009.); Bill Bishop, *The Big Sort: Why the Clustering of Like-Minded America Is Tearing Us Apart* (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2008.)

uyumlu kanallar seçmesine imkân vererek kutuplaşmayı artırmıştır. Gerçekten de siyaset ve hükümet ile ilgili haber almak söz konusu olduğunda araştırmalar, farklı siyasi parti destekçilerinin, farklı dünyalara ait olduklarını, başvurdukları ve güvendikleri yeni kaynakların da nadiren örtüştüğünü göstermektedir.[18] Bu yeni medya araçlarının kutuplaşmayı tırmandırmasını sağlayan diğer bir husus da iktidarın muhalefetin peşine düşmesini ve muhalif görüşleri bastırmasını kolaylaştırmasıdır. Söz gelimi, Türkiye'de 2014 yılında yürürlüğe giren İnternet Kanunu, ülkedeki erişim sağlayıcıların, internet kullanıcılarının faaliyetleri ile ilgili topladıkları verileri iki yıl boyunca saklamasını ve talep halinde yetkililere vermesini emretmektedir. Twitter ve Facebook'ta paylaştıkları mesajlar gerekçesiyle yargılanmakta olan çok sayıda kişi vardır.[19]

Bu sırada yazılı basın, tartışmaların artık gerçekler üzerinden yürümediği ve particiliğin daha baskın hale geldiği bir atmosferle karşı karşıyadır. Medyanın kendisi de çok defa, siyasi iktidarın muhalifleri huzursuz etmek için kullandığı engelleme stratejilerini cansiperane desteklemekte ve hatta kışkırtmaktadır. Ayrıca particilik, siyasi haberler için hangi medya kaynaklarının seçildiğini doğrudan etkilemekte ve bu da sosyal medya kullanımına yönelik gözlemlenen, insanların muhtemelen kendi düşünüşleriyle büyük ölçüde uyumlu olan görüşleri dinleme eğilimini daha da artırmaktadır.

18 Markus Prior, "Media and Political Polarization," *Annual Review of Political Science* 16, (2013): 101-127.

19 Thomas Carothers, "Why Technology Hasn't Delivered More Democracy,"*Carnegie Endowment,* 3 Haziran 2015, erişim: 20 Mart 2017, http://carnegieendowment.org/2015/06/03/why-technology-hasn-t-delivered-more-democracy-pub-60305.

KUTUPLAŞMA KARŞISINDA ELİTLERİN TUTUMLARI

Bulgularımız, Türkiye'deki elit kutuplaşmasının, elitlerin ülkedeki *kutuplaşmanın varlığı* konusundaki görüşlerine kadar uzandığını doğrulamaktadır. Diğer bir deyişle, Türk elitler, hükümete yakınlık derecelerine göre, Türkiye'de kutuplaşma olup olmadığı konusunda esaslı bir fikir ayrılığı içindedirler. Bu fikir ayrılığı, 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye'deki kutuplaşma üzerindeki etkisi ile ilgili düşünceleri de içermektedir. Hükümet yanlısı elitler, darbe girişiminin önceden var olan her türlü kutuplaşmaya galip gelinmesine yardımcı olduğunu; hükümetin karşısında yer alanlar ise, Türk toplumunun daha da bölünmesine hizmet ettiğini savunmaktadır.

Kutuplaşmayı Reddetmek

Bu araştırmanın en dikkat çeken bulgusu, kendilerini Adalet ve Kalkınma Partisi destekçisi olarak nitelendiren ve devlet kadrolarında görev alanların, Türk toplumunun kutuplaştığını reddetmeleridir. Devlet görevlilerinden birine göre, Türk toplumu hep bir ölçüde kutuplaşma içinde olduğundan, siyasi kutuplaşma ile ilgili sorunlar yeni değildir. Başka bir bürokrat, apolitik olduğunu söylediği Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, siyasi yelpazenin iki ucundan da oy aldığını, bunun da kendisi için kutuplaşmanın olmadığına dair bir kanıt olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu katılımcılar, benzer şekilde, siyasi kutuplaşmanın 15 Temmuz darbe girişimi ardından ciddi ölçüde azaldığına inanmaktadır. Katılımcılardan birine göre bunun en önemli nedenlerinden biri, Türk bayrağında yeni tesis edilen bir değerdir. Buna göre, "milletindir" düşüncesinin, darbe girişiminden sonra her zamankinden daha güçlü hale gelmesi sayesinde İslami dünya görüşünün, Türk devleti fikrini, geçmiştekine nazaran daha fazla benimsemeye uzak olmamasıdır. Kendilerini siyasi olarak Adalet ve Kalkınma Partisi yanlısı olarak tanımlayan bazı katılımcılar, kutuplaşma tartışmasının ülkeyi daha da istikrarsızlaştırmak amacıyla yabancı güçler tarafından yayıldığı iddiasıyla, konu üzerine bir çalıştayın yapılmasına dahi tepki göstermişlerdir. Bir bürokrat bugün Türkiye'de yaşananları, kutuplaşmadan ziyade; laik elitlerin yerini giderek muhafazakâr elitlerin aldığı bir geçiş dönemi olarak betimlemiştir. Bir başkası ise bunu, devlet aygıtının muhafazakâr değerlere dönüşümü olarak ifade etmiştir. Bu kişiler, "siyasi kutuplaşma" söyleminin söz konusu hakiki dönüşüme gösterilen siyasi bir tepki olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Adalet ve Kalkınma Partisi yanlısı katılımcılar kutuplaşmayı var olan bir olgu değil de bir algı olarak tanımlarken; geniş bir ideolojik yelpazeden geldikleri halde kendileriyle hükümet arasına kayda değer siyasi mesafe koyan diğer katılımcılar, kutuplaşmanın Türkiye'nin en acil sorunlarından biri olduğunun altını çizmişlerdir. Bu grup, kutuplaşmanın 15 Temmuz darbe girişiminden sonra ve başkanlık sistemine yönelik halk oylaması süreciyle birlikte arttığı görüşünde de hemfikirdir. Dolayısıyla elitlerin, kutuplaşma düşüncesinin etrafında da kutuplaştıkları gözlemlenmiştir. İlgili katılımcıların kutuplaşmanın varlığı lehinde argümanlar ortaya koyarken kullandıkları çok sayıda gerekçe bulunmaktadır ve bunların birçoğu yukarıda anılan literatürde de tespit edilmiştir.

Başkanlık sistemi için girilen halk oylaması süreciyle daha da kızışan daimi seçim sathı maili; dini ve laik değer ve yaşam tarzları arasındaki *Kulturkampf*; yönetimdekilerin mevcut popülist yönetişim usulleri; kurumsal çürüme; politikacıların söylemleri; medyadaki temsiller; İslam Devleti (IŞİD) ve Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê-PKK) tarafından uygulanan şiddet ile demokrasi ve hukukun üstünlüğünün eksikliği, çoğunlukla toplumdaki kutuplaşmanın giderek artmasının temel nedenleri olarak katılımcılar tarafından zikredilmektedir. Katılımcıların tamamı, bu dinamiklerin şiddetlendirdiği *kaynaştırma/dışlama hususunun*, kutuplaşmaya elverişli bir zemin oluşturduğu görüşünde birleşmiştir. Çalıştaya katılan siyaset bilimcilerden birinin, kısa ve öz bir şekilde dikkat çektiği gibi, "kişinin, kendini güvende hisseden bir grubun üyesiyken, kendini tehdit altında hisseden gruplardaki diğer kişilerin yaşadıklarıyla empati kurmama ve hatta bunları anlamama eğiliminde olması" özellikle kendini dışarıda hissedenlerin bu hissini güçlendirmekte ve kutuplaşmayı beslemektedir. Kendisinin kutuplaşmış bir siyasal iklimde dışlandığına dair duygusunun, dışlanmış olarak hissetmeyen grup tarafından görülmemesi, dahası dışlanma duygusunun dahi bir "algı operasyonu" olarak anlaşılmasının toplumsal uzlaşmayı derinden etkilediği ve hatta imkansızlaştırdığı gözlenmiştir.

Çalıştayın Kürt katılımcılarında bu duygu son derece güçlü bir biçimde bulunmaktadır. Bu katılımcılar özellikle nasıl "Öteki" olarak sınıflandırıldıklarına ve bilhassa 7 Haziran seçimlerinden sonra kimliklerinin nasıl tamamen güvenlik konusu haline getirildiğine odaklanmışlardır. Kürt kimliğinin Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına yönelik bir tehdit olarak gösterilmesinin, ülkedeki etnik kutuplaşmayı önemli ölçüde artırdığını öne sürmüşlerdir. Katılımcılardan

bazıları, kapsayıcı olduğu iddia edilen "Yenikapı ruhu"ndan kendilerini ne şekilde dışlanmış hissettikleri konusuna da yoğunlaşmışlardır. Bu katılımcılara göre, darbe girişimini müteakip alınan tedbirler, AKP taraftarı elitlerin iddia ettiği gibi halkı bir araya getirmek yerine, kaynaştırma/dışlama hususunu derinleştirerek siyasi kutuplaşmayı tırmandırmıştır. Özellikle Alevi katılımcılar, mezhep kutuplaşması sinyali veren bu intibaı tekrarlamışlar ve ülkede kapsayıcı ve güvenilir kamu kurumlarına duyulan ihtiyacı vurgulamışlardır. Gerçekten de kamu kurumlarının güvenilirliğindeki düşüş, çalıştaydan çıkan başlıca temalardan biri olmuştur. Üzerinde durulan diğer bir tema, eğitimin, laik ve muhafazakâr temellerde kutuplaşması olmuştur. Bilhassa, hem çok sayıda devlet okulunun dini eğitim veren okula dönüştürülmesi hem müfredatta yapılan değişiklikler aracılığıyla milli eğitimin laiklikten uzaklaştırılması, kutuplaşmanın başlıca nedenlerinden biri olarak önemle belirtilmiştir.

Çalıştay katılımcıları, yalnızca iki konuda görüş birliğine varmışlardır: a) Kamu kurumlarının kadrolarının liyakat temelinde oluşturulmasının, bu kurumların meşruiyetini teyit edecek ve böylece (olduğu algılanan ya da gerçekten var olan) kutuplaşmanın azaltılması için alınacak en önemli tedbir olduğu ve b) medya ortamındaki değişimin, buna maruz kalan vatandaşlar arasındaki kutuplaşmanın artmasına ya da azalmasına yardımcı olabileceği. Türkiye'de kutuplaşmanın olmadığını iddia eden katılımcılar da bu öneriler üzerinde uzlaşmışlardır.

Çalıştayın sonunda katılımcılardan; oluşturacakları beş küçük grup içinde, üzerinde anlaşmaya varacakları başlıca beşer kutuplaşma alanını saptamaları istenmiştir. Bu küçük gruplu çalıştayın, siyasi kutuplaşma üzerine birbirlerinden tamamen farklı görüşlere sahip katılımcıları küçük gruplar içinde görüş birliğine varmaları yönünde teşvik edici olması hedeflenmiştir. Ancak gruplardan ikisi, beklenen beş konu üzerinde herhangi bir uzlaşmaya varamamıştır. Bu gruplardan biri, her katılımcının kendisinin saptayacağı, göze çarpan bir kutuplaşma sorunu üzerine görüşünü açıklamasına karar vermiştir. Diğer grup da sadece siyasi kutuplaşma açısından önemli bulduğu iki konu üzerinde görüş birliğine varmıştır. Geriye kalan üç grupta ise kapsayıcı kurumlar, demokrasi, hukukun üstünlüğü, siyasi elitlerin söylemleri, medyada artan particilik, AB'nin rolü, ve Öteki(ler) olarak gördüğümüz grupların tanınması ve bu gruplara saygı gösterilmesi konularına odaklanılarak uzlaşmaya varılabilmiştir. Bu küçük ve temelde siyasi elitleri bir araya getiren çalıştayda dahi kutuplaşmanın nedenleri ve çözüm önerileri üzerinde anlaşmaya varılamamış olması önemli bir göstergedir. Bunun en temel nedeni ise kutuplaşmanın özellikle iktidar partisi destekçileri tarafından bir siyasal sorun olarak görülmüyor olmasıdır. Kutuplaşmanın çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmediği durumlarda, bu sorunu çözecek ortak politikalarda anlaşmak da imkânsız hale gelmektedir.

Bir İktidar Stratejisi Olarak Kutuplaşma?

Elitlerle yapılan görüşmeler kutuplaşmanın varlığının reddedilmesinin muhalif siyasi partiler tarafından bir iktidar stratejisi olarak algılandığını ortaya koymuştur. Bu görüşmeler de çalıştay bulgularımıza benzer şekilde, Türkiye'deki kutuplaşmanın varlığı ve derecesi konusunda siyasi elitler arasında keskin bir kutuplaşma olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin bir HDP milletvekili, kutuplaşmanın iktidar partisi için sistematik bir yönetim stratejisi olduğunu ileri sürmüştür:

> *"Toplumdaki kutuplaşmanın derinleştiği ve hükümetin, yönetmeyi kolaylaştırma stratejisi olarak kutuplaşmayı sistematik bir şekilde kullandığını düşünüyorum. İktidar partisinin, seçimleri kazanmak için kitlesini tahkim etme konusunda kutuplaşmanın kolaylaştırıcı olduğu kanaatindeyim... Ama bence bu kutuplaşmanın derecesi, ülke barışı açısından oldukça riskli hale geliyor çünkü toplumun bütün kesimlerini, hem hükümete karşı olanlar hem de hükümet yanlısı olanlar radikalleşiyor. Bu da bence toplumsal iletişim açısından son derece ciddi bir handikaptır."*[20]

Bir CHP milletvekilinin de görüşü benzerdir. Bu milletvekiline göre kutuplaşma en önemli siyasal sorunlardandır, ancak bir siyasal sorun olarak iktidar tarafından kabul edilmiyor olması çözümünü imkânsız hale getirmektedir.

> *"Kutuplaşmanın başlıca bir sorun olduğunu ilan etmeliyiz, özellikle de 15 Temmuz darbe girişiminden sonra. Aslında 7 Haziran seçimlerinden beri fazlasıyla kutuplaşmış bir toplumda yaşıyoruz. 15 Temmuz ile birlikte, olağanüstü hâl ilanından sonra biraz daha hukuki, biraz daha kurumsal bir hal aldı, diyelim. Şu an Türkiye'nin en büyük sorunu, kutuplaşma. Tepeden başlayıp tabana yayılan; insanları, komşularına ve ailelerine yabancılaştıran çok korkunç bir hal aldı."*[21]

20 Pınar Akpınar tarafından bir HDP milletvekili ile yapılan görüşme, 4 Ocak 2017.

21 Pınar Akpınar tarafından bir CHP milletvekili ile yapılan görüşme, 4 Ocak 2017.

Başka bir CHP milletvekili de 15 Temmuz darbe girişiminden beri kutuplaşmanın arttığı fikrine katılmıştır. Bu milletvekiline göre, özellikle darbe sonrası yaşanan olağanüstü hâl ve toplumun yeniden bir seçim yapmaya zorlanmış olması kutuplaşmanın ciddi boyutlara varmasının ana nedenidir.

> *"Anayasa değişikliğinin, darbe girişiminden hemen sonra başlaması, kutuplaşmayı olağanüstü artırdı. Bugün, bu halk oylaması nedeniyle Türkiye iki kampa bölünmüş durumda. Kamuoyu yoklamaları, başkanlık konusunda nüfusun tutumunun tam ikiye bölündüğünü gösteriyor; başka bağlamlarda olduğu gibi yüzde elli yüzde elli. Türkiye tam ikiye bölündü... Olağanüstü hal ilanından sonra bu durum arttı. Bunu gidermek için hızla normal siyasete dönmemiz lazım. OHAL'in uzatılmaması lazımdı. Çok geniş bir mağdur kitlesi yaratıldı, Türkiye'nin her tarafında. Kaygı verici bir durum... Acayip bir düşmanlaştırıcı ortam var.) Siyasi ortam zehirli hale geldi. İnsanlar her gün birbirlerine vatan haini diyor... Yargı da, kurum olarak, bu kutuplaştırıcı siyasi ortamın başlıca iştirakçisi haline geldi."*[22]

Türkiye'de algılanan yüksek kutuplaşma düzeyinin temel nedenleri arasında kimlik ve değerler temelinde dışlanma; çoğunlukçu siyasi yönetişim üslubu; demokrasi ve hukukun üstünlüğünün eksikliği; daimi seçim sathı maili; ve devlet aygıtında şeffaflık, meritokrasi, ve hesap verebilirliğin olmaması, çalıştaylarda dile getirilenlere benzer şekilde milletvekilleri tarafından da en fazla belirtilen nedenler olmuştur.

Öte yandan, görüşme yapılan AKP milletvekilleri ile MHP milletvekilinin tamamen farklı görüşlere sahip olduğu görülmüştür. MHP milletvekili, 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında kutuplaşmanın arttığı görüşüne katılmamıştır. Milletvekili, Gezi hareketi ile başlayan kutuplaşma artışının HDP dışında tüm siyasi partileri bir araya getiren *Yenikapı ruhu* sayesinde 15 Temmuz'dan beri azalmış olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Benzer şekilde, üst düzey bir bürokrat da bilhassa laik-muhafazakâr çizgide kutuplaşma olduğunu kesinlikle reddetmiştir. Aynı bürokrat, herkesin hayat tarzını seçme özgürlüğünün bulunduğunu da vurgulamıştır. Kendisine, neden hiç kutuplaşma olmadığını düşündüğü sorulduğunda ise Türkiye'nin nüfusunu barış içinde birlikte yaşamaya zorlayan etmenin ülkenin imparatorluk geçmişi olduğundan bahsetmiştir. Kutuplaşmanın, elit çevrelerde neden yaygın şekilde konuşulduğu sorulduğundaysa, sadece medyanın ve yabancıların provokasyonları yüzünden bir kutuplaşma varmış gibi göründüğünü iddia etmiştir. Hatta, 1993 Sivas Katliamı gibi geçmişteki ciddi kutuplaştırıcı hadiselerin arkasında da Türk toplumunun ahengini bozmayı amaçlayan yabancıların kışkırtmalarının olduğunu ileri sürmüştür.[23]

Özetle, yapılan derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdiğimiz çalıştayın bulgularını destekler niteliktedir. HDP ve CHP elitleri, Türkiye'nin son derece kutuplaştığını düşünürlerken, AKP elitleri ve eski MHP milletvekili, bunun tam tersini düşünmektedir. AKP elitlerine göre AKP hükümetleri döneminde kutuplaşmada hiç artış olmamış; MHP milletvekiline göre de 15 Temmuz darbe girişiminden bu yana kutuplaşma azalmıştır. Elbette bu bulgular bütün parti teşkilatlarına genellenemez; ancak hem gerçekleştirdiğimiz çalıştay hem de görüşmelerde edinilen bulgular göstermektedir ki siyasal elitler düzeyinde iktidara yakın olanlar, kutuplaşmanın bir mesele olduğunu şiddetle reddederken muhalifler, kutuplaşmanın Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunun altını ısrarla çizmektedir.

22 Pınar Akpınar tarafından bir CHP milletvekili ile yapılan görüşme, 4 Ocak 2017.

23 Pınar Akpınar tarafından bir MHP milletvekili ile yapılan görüşme, 4 Ocak 2017.

SONUÇLAR VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Sonuç olarak, Türkiye'deki elitlerin, ülkede kutuplaşmanın olup olmadığı konusunda dahi fikir birliğine varamayacak kadar kutuplaşmış oldukları savunulabilir. Çalıştay ve görüşmelerde ifade edilen kutuplaşma nedenleri ile kutuplaşmayla mücadeleye yönelik olası çözümlere dair bilgilerden yararlanılarak, Türkiye'de toplumsal uzlaşmanın sağlanması umuduyla aşağıdaki politika önerileri sunulabilir:

- Siyasetin işleyişi ve bunun toplum üzerindeki etkilerinde söylem, önem arz etmektedir: Politikacıların kullandığı partici dilin genellikle kutuplaşmayı artırdığı tespit edildiğinden, politikacıların "Öteki(ler)i" düşman olarak yaftalamayan, toplumun tüm kesimlerini koruyan daha kapsayıcı bir dil tercih etmeleri önemlidir.

- Aynı yaklaşım, medya söylemleri için de geçerlidir. Medyanın kullandığı partici dilin, farklı siyasi gruplar nezdinde kutuplaşmayı artıran bir etken olduğu yaygın biçimde dile getirilmektedir. Aslında bu, ülkedeki kutuplaşmanın boyutu hakkında farklı görüşlerde olmalarına bakmaksızın, değişik siyasi geçmişlere sahip elitleri kaynaşmış hissettiren nadir hususlardan biri olup basın özgürlüğü ile medyada kapsayıcı bir dilin kullanılmasının önemine dikkat çekmektedir. Ancak, medyanın artık klasik kanallar ile sınırlı olmadığı da unutulmamalıdır. Yeni medya ortamında herkes, anında haberci olabilmektedir. Dolayısıyla, erken yaşlarda sosyal medya etiği dersinin verilmesi ve vatandaşların, sosyal medya kullanımı sorumluluğu ile ilgili farkındalık oluşturmaları gerekmektedir.

- Devlet kadrolarına partici atamaların yapılması ve ideolojik karar alma mekanizmaları sonucunda kamu kurumlarının güvenilirliğinde oluşan azalmanın kutuplaşmayı arttırdığı kanıtlanmıştır. Bu sebeple, 15 Temmuz sonrası Türkiye'sinde kurumların yeniden inşasında, kapsayıcı kurumların tesis edilmesine ve kadroların liyakat temelinde oluşturulmasının ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına azami önem verilmelidir.

- Eğitim kaynaştırmaktadır: Kaliteli eğitime erişim zayıfladığında kutuplaşmanın arttığı görülmektedir. Bu sebeple, milli eğitimin laiklikten uzaklaşmasına ve laik eğitimde özelleştirmenin artmasına karşı tedbirleri de içeren radikal bir milli eğitim reformuna ihtiyaç vardır. Eğitim sisteminde esaslı bir reform yapılarak toplumsal çoğulculuk ve devletin laikliği güvenceye alınmalıdır.

- Şiddet (fiziksel ya da kültürel alanda) bölmekte ve kutuplaştırmaktadır; dolayısıyla siyasi sorunlar şiddete başvurulmadan tartışılmalıdır. Etnik ve dini kimliklerin güvenlik konusu ve suç haline getirilmesi tutumu tamamen terk edilmelidir.

- Birçok durumun gösterdiği gibi, halkın kutuplaşmasından önce elitlerin kutuplaşmasının gerçekleştiği bilinmektedir. Elitlerin kendi aralarında muhtelif iletişim kanalları bulunduğundan, söz konusu mekanizmaların elitler arası diyaloğun ilerletilmesinde etkili olması yararına gerekli tedbirler alınmalıdır. Bilhassa meclis komisyonları gibi yasama organları daha etkin hale getirilmelidir. Tüm bu tedbirlerin yanı sıra, toplumun farklı kesimleri arasındaki diyalog kanallarının çeşitlendirilmesi yönünde çaba gösterilmelidir.

- Türkiye'de toplumsal uzlaşmanın sağlanmasına yönelik çabalar için ön koşul, eşit vatandaşlığa dayanan yeni bir anayasadır. Böyle bir anayasa, toplumdaki kutuplaştırıcı gerilimleri azaltmaya yardım edecek olan toplumsal kapsayıcılık ve demokratik kurumlar için büyük ihtiyaç duyulan mevzuat altyapısını hazırlayacaktır. Yeni anayasanın etkinliği açısından uygulama kritik olacaktır.

- Bugünün dünyasında iç politikayı, dış politika faaliyetlerinden tamamen ayırmak artık mümkün değildir. Bu çıkarım, özellikle geride bıraktığımız on yılda kayda değer bir durağanlıktan mustarip Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri yönünden geçerlidir. İki taraf arasında makro düzeyde bozulan ilişkilere rağmen, AB'nin Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesindeki ve kutuplaşmanın yatıştırılmasındaki potansiyel rolü, kapalı çalıştayın farklı katılımcıları tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin yeniden canlandırılması, Türkiye'nin iç siyasi reformları yararına AB çıpasının güçlenmesine ve nihayetinde de ülkede demokrasinin güçlenmesine ve kutuplaşma düzeyinin zayıflamasına yardımcı olabilir.

İPM | IPC

İSTANBUL POLİTİKALAR MERKEZİ
SABANCI ÜNİVERSİTESİ KAMPUSU
ISTANBUL POLICY CENTER
AT SABANCI UNIVERSITY

ISBN: 978-605-9178-94-5

Istanbul Policy Center
Bankalar Caddesi No: 2 Minerva Han 34420
Karaköy, İstanbul TURKEY

+90 212 292 49 39
+90 212 292 49 57
@ ipc@sabanciuniv.edu
w ipc.sabanciuniv.edu